

Ə.Q.Əliyev

UOT: 338:004; JEL: L 86

İnformasiya və biliklərə əsaslanan ümumdünya iqtisadiyyatının formalaşma səviyyəsinin struktur təhlili

Xülasə

Məqalədə ümumdünya informasiya və bilik iqtisadiyyatının formalaşma səviyyəsi struktur təhlil edilmişdir. İnformasiya və bilik əsaslı ölkələrin reytingi və klassifikasiyası verilmişdir. Yeni iqtisadiyyatın formalaşmasında İKT-nin rolu və təsiri araşdırılmışdır. Azərbaycanda postneft dövründə İKT-nin inkişaf etdirilməsi məsələləri nəzərdən keçirilmişdir. Yeni iqtisadiyyatın sahəvi strukturunun keyfiyyətliliyinin integral qiymətləndirməsi göstəriciləri təqdim olunmuşdur. Beynəlxalq informasiya və bilik iqtisadiyyatının struktur təhlili əsasında müvafiq tövsiyələr verilmişdir.

Açar sözlər: ümumdünya bilik və informasiya iqtisadiyyatı, beynəlxalq innovativ iqtisadiyyat, informasiya cəmiyyəti, iqtisadiyyatın sahəvi strukturu, integral qiymətləndirmə göstəriciləri, elm və bilik tutumlu sahələr

Giriş

Son onilliklərin əsas inkişaf etmiş iqtisadi sistemlərindən biri olan informasiya və bilik iqtisadiyyatının formalaşması məsələlərinin həlli beynəlxalq iqtisadiyyatın əsas problemlərindəndir. İnformasiya və bilik iqtisadiyyatında iqtisadi artım informasiya mənbələrinin və resurslarının istifadəsi hesabına təmin olunur. İnformasiya və bilik istehsal faktorlarının daha səmərəli istifadəsi üçün şərait yaradır. İnformasiya və bilik resurslarının müstəqil resurs olmamasının səbəbi onların maddi, enerji, əmək resurslarını tamamilə əvəz etmək qabiliyyətinə malik olmamasıdır. Bununla bərabər, informasiya və bilik öz-özlüyündə potensial əhəmiyyətə malik resurslardır və yalnız digər resurslarla əlaqədə olduqda istehsal amili kimi özünü göstərə bilər. İnformasiya resursları iqtisadi resursların ümumi xüsusiyyətləri ilə yanaşı, informasiyanın səciyyəvi xüsusiyyətlərindən irəli gələn bir sıra unikal xüsusiyyətlərə malikdir [1]. İnformasiya ekoloji cəhətdən təmiz resursdur. Hazırda dünyada informasiyanın çirkləndirmə dərəcəsi təhlükəli hallardan kifayət qədər uzaqdır. İnformasiya tükənməz resurs kimi istifadə prosesində yox olmur, çox asan təkrarlanır və yayılır, informasiya resurstutumlu əmtəə deyildir. Onun tətbiqi digər resursların istehlakını azaltmağa və daha az resurstutumlu, ekoloji cəhətdən təmiz texnologiyaların yaradılmasına və istehsalın həyata keçirilməsinə imkan verir. Elmtutumlu yüksək texnologiyalar məhz belə texnologiyalardandır. Elmə, informasiya və biliklərə əsaslanan yeni, səmərəli iqtisadiyyatın formalaşması və innovasiyaların üstünlüyü ilə səciyyələndirilən mərhələyə keçidin təmin olunması, iqtisadiyyatın strukturunun təkmilləşdirilməsinin həyata keçirilməsi müasir Azərbaycan iqtisadiyyatının prioritet məsələlərindəndir [2]. Odur ki, yeni iqtisadiyyatın effektiv strukturlaşmasına nail olmaq üçün onun kompleks şəkildə müqayisəli analitik təhlili xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Bu sahədə mövcud problemlərin tədqiqi sahəsində müəyyən işlər görülsə də işlənilməsi zəruri olan bir çox məsələlər hələ də qalmaqdadır. Bu istiqamətdə ümumdünya informasiya və bilik iqtisadiyyatının struktur təhlil edilməsi yoluyla ölkə iqtisadiyyatının müasir dövrü üçün müvafiq tövsiyə və təkliflərin işlənilməsi aktual məsələlərdən biridir.

Elm və bilik səviyyəsi yüksək olan ölkələrin reytingi haqqında

Hər bir ölkənin iqtisadi sistemi onun maddi və qeyri-maddi nemət və xidmətlər istehsalçıları və istehlakçıları arasındakı xüsusi şəkildə nizamlanmış əlaqələr sistemidir. İqtisadi sistemin xarakterik xüsusiyyəti iqtisadiyyatın bütün tərkib hissələrinin vəhdətliyi və bütönlüyüdür. İqtisadi sistemdə təsərrüfat fəaliyyəti həmişə bu və ya digər şəkildə təşkil olunmuş, əlaqələndirilmiş halda olur. İqtisadi sistemlərdə beynəlxalq və regional amillərdən asılı olaraq müəyyən kateqoriyalar, resurslar, istehsal texnologiyaları üstünlük təşkil edir.

İnformasiya və bilik resurslarının ənənəvi istehsal faktorları ilə qarşılıqlı münasibətləri çox olsa da fərqli xüsusiyyətlərə də malikdir. Müasir şəraitdə informasiya texnologiyalarına əsaslanan texnoloji istehsal üsulu formalaşır ki, burada da inkişafın əsas hərəkətverici qüvvələri informasiya və bilikdir. İnformasiya və bilik daim bəşər cəmiyyətinin inkişafında mühüm rol oynamışdır. Lakin informasiya cəmiyyətində informasiyanın və biliyin rolu o qədər artmışdır ki, onlar istehsal prosesində həlledici yer tutmuşlar. İnformasiya və bilik resursları maddi resurslara olan tələbatı nisbətən aşağı salaraq, ənənəvi istehsal amillərini müəyyən qədər əvəz etmək imkanına malikdir [3]. İnformasiya cəmiyyətində bilik kapitalı əvəz edir. Maddi resurslara qoyulan kapital itmir, lakin yerini insan kapitalına verir. Əmək amilinin rolu əhəmiyyətli dərəcədə azalır. İnformasiya cəmiyyətində də informasiya və bilik həlledici rol oynayır. Ənənəvi istehsal amilləri isə informasiya cəmiyyətinin yeni sosial-iqtisadi proseslərin maddi inkişaf bazası olaraq qalır. Belə şəraitdə elm və bilik səviyyəsi yüksək olan ölkələrin reytinginin müəyyən edilməsi maraq doğurur. Belə reyting cədvəllərinin hazırlanmasında mövcud yanaşmalardan biri də Nobel mükafatları əsasında bilikli ölkələrin reytinginin müəyyən edilməsidir. Müxtəlif mənbələrin məlumatı [4] əsasında Nobel mükafatları əsasında ən çox bilikli ölkələrin reytingini cədvəl 1-dəki kimi vermək olar.

Cədvəl 1.

Nobel mükafatları əsasında ən bilikli ölkələrin reytingi

Ölkələr	Sahələr						Ümumi
	fizika	kimya	tibb və fizologiya	ədəbiyyat	sülh	iqtisadiyyat	
ABŞ	91	66	97	11	21	52	338
Böyük Britaniya	23	27	30	11	12	7	110
Almaniya	23	28	17	8	5	1	82
Fransa	13	8	11	14	9	1	56
İsveç	4	4	8	8	4	2	30
Rusiya	12	1	2	4	2	1	22
İtaliya	3	1	3	6	1	1	15
Avstriya	3	1	5	1	2	1	13
Kanada	2	4	3	1	1	2	13

Göründüyü kimi əsas ölkələr siyahısına cəmi doqquz ölkə daxildir. Başqa sözlə iqtisadiyyatında informasiya, bilik, texnologiya üstünlük təşkil edən ölkələr də məhz onlardır.

Azərbaycanda postneft dövründə informasiya və bilik iqtisadiyyatının formalaşmasında İKT amili

İKT-nin geniş tətbiqi informasiya cəmiyyətinin və ona uyğun iqtisadiyyatın - informasiya və bilik iqtisadiyyatının formalaşması və inkişafı üçün zəruri şərtidir. İKT-nin inkişafı informasiyanın, yeni əlaqə vasitələrinin əlyətərliyini, istehsal proseslərinin təşkilini və bir çox iqtisadi fəaliyyət növlərinin səmərəliliyinin artmasını təmin edir. Informasiya kommunikasiya sistemləri beynəlxalq bazar və qlobal istehsal şəbəkələri ilə əlaqə yaratmaqla iqtisadiyyatın qloballaşmasını sürətləndirir. İKT iqtisadi artımın əsas aparıcı qüvvəsi olsa da, onun iqtisadi inkişafa təsiri iki istiqamətdə baş verir:

- Birincisi, İKT mallarının və xidmətlərinin (İKT sektoru) istehsalı - iqtisadiyyatın ən innovativ və dinamik sahələrindən biridir və iqtisadi artıma əhəmiyyətli töhfə verir;
- İkincisi, iqtisadi və digər sahələrdə İKT-nin tətbiqi multiplikativ effekt yaradaraq başqa sferaların innovativ inkişafına təkan verir, əməyin məhsuldarlığının artmasına, məsrəflərin azalmasına, iqtisadi fəaliyyətin yeni sahələrinin meydana gəlməsinə və yaşayış keyfiyyətinin yüksəlməsinə şərait yaradır [5].

Nəticə etibarı ilə Informasiya və bilik iqtisadiyyatının formalaşmasında və inkişafında İKT sahəsinin formalaşmasının, başqa sözlə informasiya sektorunun, informasiya və bilik resurslarının istehsalının və yayılmasının, yeni bilik sahələrinin və texnologiyalarının formalaşmasının xüsusi əhəmiyyəti vardır. İKT cəmiyyətdə sosial-iqtisadi inkişaf katalizatoru kimi real iqtisadi sektorların dirçəlməsinə təkan verir. İKT sferasında texnoloji innovasiyalar yeni iqtisadiyyatın formalaşmasında olduqca mühüm rol oynayır.

Qarşıdakı illərdə ölkə üzrə ümumidaxili məhsulun artırılması əsasən qeyri-neft sektorunun inkişafı hesabına həyata keçiriləcəkdir. İKT-nin inkişafı ilə respublikada biliyə əsaslanan innovasiyayönlü iqtisadiyyatın qurulması, İKT vasitəsilə respublikanın davamlı və dayanıqlı inkişafının təmin edilməsi, intellektual potensialın gücləndirilməsi, biznesin irəliləməsi, yoxsulluq və işsizliyin azaldılması sürətlənəcəkdir. Informasiya cəmiyyətinə keçidin təmin edilməsi elektron xidmətlərin inkişaf etdirilməsini, informasiya məhsul və xidmətlərinə tələbatının dolğun ödənilməsinə, rəqabətqabiliyyətli və ixracəyönlü İKT potensialının gücləndirilməsini, sosial və iqtisadi fəaliyyətin yeni formalarının (e-hökumət, e-ticarət, distant təhsil və s.) təşəkkül tapmasını nəzərdə tutur. Ölkənin əsas iqtisadi inkişafı qeyri-neft sektoru üzərində qurulmalıdır [6]. Ona görə də dövlət büdcəsinin neftdən asılılığının tamamilə aradan qaldırılması, böhrana dayanıqlı iqtisadi sistemin formalaşması, sosial və bazar infrastrukturunu şəbəkəsinin yaradılması, ənənəvi istehsal sahələrinin (kimya, metallurgiya, maşınqayırma, elektrotexnika, elektronika, yüngül sənaye, yeyinti sənayesi və s.) inkişaf etdirilməsi və ixrac imkanlarının artırılması, rəqabətqabiliyyətli yeni istehsal sahələrinin yaradılması, stimullaşdırıcı mexanizmlərin tətbiqi, dövlət və özəl sektorun investisiya əməkdaşlığının inkişaf etdirilməsi, qeyri-neft sahələrinin ÜDM-də xüsusi çəkisinin yüksəlməsi, sənayedə qeyri-dövlət sektorunun payının artırılması həyata keçirilməlidir.

Təhlillər göstərir ki, qeyri-neft sektorunun artım tempi 2014-cü ildə 10%, 2015-ci ildə 8,1%, 2016-cı ildə 8,6% olduğu halda, 2017-ci ildə daha dayanıqlı hala gələcək və 7,8% ətrafında qərarlaşacaqdır. Bundan başqa qeyri-neft sektorunun payı 2014-cü ildə 34%-dən 2015-ci ildə 34,7% yüksəlsə də 2016-cı ildə 46,5% proqnozlaşdırılmışdır. Bundan başqa qeyri-neft gəlirlərinin dövlət büdcəsindəki payı 2014-cü ildə 34%, 2015-ci ildə 34,7% və

2016-cı ildə isə 46,5% olmuşdur [7]. Bütün bunlar bir daha təsdiq edir ki, yeni iqtisadiyyatın elmi-texnoloji və innovativ əsaslarda inkişafında İKT vasitələrinin geniş tətbiqi zəruridir.

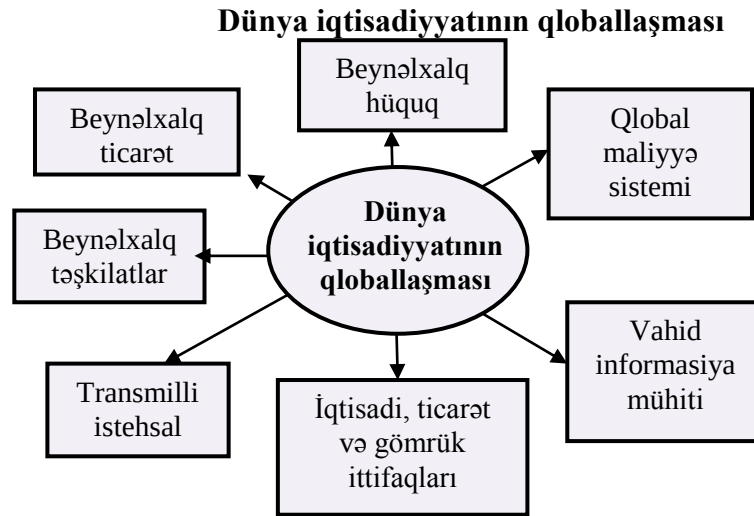
Beynəlxalq iqtisadiyyatın təşkilati-struktur təhlili

Dünya iqtisadiyyatı milli təsərrüfatlar arasında hərtərəfli əlaqəyə əsaslanan beynəlxalq iqtisadi qarşılıqlı münasibətlər sistemidir. Dünya təsərrüfat sistemi qlobal bir iqtisadi orqanizm kimi bir-biri ilə qarşılıqlı fəaliyyətdə və asılılıqda olan milli iqtisadiyyatların məcmusundan ibarətdir. Dünya iqtisadiyyatı bir çox ünsürləri, cəhətləri, xüsusiyyətləri özündə cəmləşdirdiyinə görə mürəkkəb sistem hesab olunur. Burada iyerarxiya, çox səviyyəlilik, struktur baxımından daxili ünsürlər mövcuddur. Dünya sisteminin əsasını beynəlxalq və ayrı-ayrı milli dövlətlərin maddi və mənəvi nemətlərinin istehsalı, bölgüsü, mübadiləsi və istehlakı təşkil edir. Dünya təsərrüfatı mürəkkəb sosial – iqtisadi sistem kimi beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin obyektiv əsasını təşkil edir və onun əsas komponenti hesab edilir. Dünya təsərrüfatı çərçivəsində beynəlxalq əmək bölgüsü-ticarəti, istehsalı, maliyyəni, elmi – texniki əlaqələri vahid şəkildə birləşdirilir. Dünya təsərrüfatında müəyyən sistemləri ayırmaq üçün - iqtisadi inkişaf səviyyəsi, iqtisadiyyatın sosial quruluşu, iqtisadi artımın tipləri, xarici iqtisadi əlaqələrin vəziyyəti və s. kimi meyarlar tətbiq edilir [8].

- Dünya iqtisadiyyatının inkişaf dinamikasını və vəziyyətini xarakterizə edən əsas göstəricilər sırasına aşağıdakıları aid etmək olar:
- Dünya üzrə ümumi məhsul (DÜM) göstəricisi müəyyən dövrdə bütün dünya ölkələrində istehsal olunan son məhsul və xidmətlərin ümumi həcmiə əks etdirir.

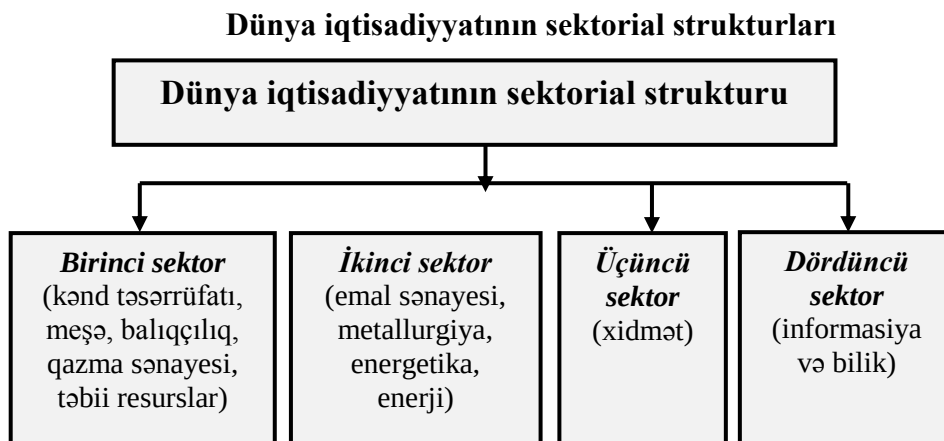
Ayrıca götürülmüş hər bir ölkədə Ümumi Daxili Məhsul (ÜDM) göstəricisi milli hesab sistemi ilə hesablanır və hər bir milli təsərrüfatın daxili və xarici bölməsinin əsas makroiqtisadi əlaqələrini əks etdirir. Hər bir ölkədə istehsal olunan məhsul və xidmətlərin cəmi, daxili, eləcə də beynəlxalq qiymətlərlə hesablanır. Mürəkkəb sosial-iqtisadi sistem kimi dünya iqtisadiyyatının milli iqtisadiyyatlar, transmilli korporasiyalar, integrasiya birlikləri, beynəlxalq iqtisadi təşkilatlar və s. kimi tərkib elementləri vardır. Dünya iqtisadiyyatının əsas subyektlərinə: dövlətlər, dünya maliyyə və iqtisadi təşkilatları, beynəlxalq təşkilatlar və institutlar, beynəlxalq media-holdinqlər, birja və fondlar, transkorporasiyalar, transmilli banklar, böyük sahibkar və biznes strukturları, milli olmayan müəssisə və təşkilatlar daxildir. Dünya iqtisadiyyatının sahəvi strukturlarına: sənaye, kənd təsərrüfatı, mənzil kommunal təsərrüfatı, mədəniyyət, idman, turizm, maliyyə-kredit, sığorta, nəqliyyat və rabitə, səhiyyə, tikinti, idarəetmə, elm, təhsil, ticarət və ictimai iaşə və s. aiddir. Dünya bazarının strukturu dedikdə informasiya resursları bazarı, dünya kapitalı bazarı, valyuta, maliyyə və kredit bazarı, əmtəə və xidmətlərin ticarəti üzrə dünya bazarı, əmək bazarı və işçi qüvvəsinin miqrasiyası, elm, texnologiya və texnika bazarı başa düşülür. Dünya iqtisadiyyatının inkişaf faktorlarına: elmi-texniki tərəqqi, transmilliləşmə, cəmiyyətin qlobal problemləri, internasionallaşma, dünya iqtisadiyyatının qlobal integrasiyası, iqtisadi integrasiya kimi amillər aiddir [9]. Dünya iqtisadiyyatının qlobalaşmasını 1-ci şəkildəki və sektorial strukturunu isə 2-ci şəkildəki kimi vermək olar.

Şəkil 1.

Dünya iqtisadiyyatının sahəvi strukturu sənaye, aqrar-sənaye kompleksi, nəqliyyat və rabitə, tikinti, yeni xidmət sektorları və s. ibarətdir. İqtisadiyyatın bütün digər sahələrinin inkişafı məhz sənayeləşmə səviyyəsindən asılıdır. İnkişaf etmiş sənaye ölkələri elmtutumlu məhsul istehsalı ilə daha çox ixtisaslaşmışdır.

Şəkil 2.

Dünya ölkələrinin iqtisadi inkişaf səviyyəsinə görə təhlili

Dünya ölkələrini onların iqtisadi inkişaf səviyyəsinə görə müxtəlif tiplərə ayırmaq olar. «I dünya» - metropoliyalar - kapitalist dünyasının mərkəzləri (Qərbi Avropa, ABŞ, Yaponiya); «II dünya» - «I dünya» ölkələrinə alternativ - keçmiş sosialist düşərgəsi ölkələri; «III dünya» - inkişaf etməkdə olan ölkələr - müxtəlif səviyyəli kapitalist əyaləti ölkələr. Dünya əhalisinin 75%-i yaşayan «III dünya» ölkələrində dünya resurs istehlakı 20% təşkil edir. «IV dünya» - Afrika və Asiyanın yoxsul ölkələri. Dövlətlər təsnifat əlamətlərinə görə əsasən üç qrupa bölünürlər: ölkənin ərazi ölçülərinə görə, siyasi sistemə görə, iqtisadi inkişaf səviyyəsinə görə.

Dünya iqtisadiyyatında ölkə qrupları haqqında daha dolğun təsəvvürü dünyanın əksər ölkələrinin üzv olduğu beynəlxalq iqtisadi təşkilatlar - BMT, Beynəlxalq Valyuta Fondu (BVF) və Dünya Bankı verir. BMT-nin təsnifatına görə iqtisadi inkişafın səviyyəsinə görə bütün ölkələr əsas olaraq aşağıdakı qruplara bölünür: inkişaf etmiş ölkələr (İEO), inkişaf

etməkdə olan ölkələr (İEOÖ). BMT İSİT-in tövsiyyəsinə görə isə ölkələr üç qrupa ayrılır: inkişaf etmiş, inkişaf etməkdə olan və keçid iqtisadiyyatlı ölkələr.

İnkişaf etməkdə olan ölkələr vaxtilə müstəmləkə olmaqla qərb dövlətlərindən asılı idilər. Onların iqtisadi sistemi son dərəcə qeyri-sabitdir və inkişaf etmiş ölkələrin iqtisadiyyatından əhəmiyyətli şəkildə asılıdırlar.

İEO o ölkələr sayılır ki, onlar bütün vətəndaşlarına etibarlı bir mühitdə azad və sağlam həyat yaşamağa imkan verən ölkələrdir. Həmin ölkələrdə insan inkişaf indeksi 1-ə yaxınlaşır və bu əhalinin rifah səviyyəsinin yaxşı olduğunu göstərir. Sənayecə inkişaf etmiş ölkələrə Şimali Amerikanın, Qərbi Avropanın və Sakit okeanın yüksək gəlirli 31 ölkəsi daxildir. İnkişaf etmiş ölkələrin başlıca xüsusiyyətləri aşağıdakılardır:

- ❖ ÜDM-nin və adambaşına düşən gəlirin, həyat səviyyəsi və standartının yüksək səviyyəsi ilə ifadə olunan sosial-iqtisadi inkişaf;
- ❖ İnnovativ texnologiyaların, elmtutumlu sahələrin inkişafı;
- ❖ Təsərrüfatçılığın bazar sistemi;
- ❖ İqtisadiyyatın açıqlığı;
- ❖ ÜDM-də xidmət sferasının payının sənaye və kənd təsərrüfatına nisbətən daha çox olması;
- ❖ Sənayedə emal və material tutumlu sahələrdən yüksək texnologiyalara əsaslanan, elm tutumlu sahələrə keçid;
- ❖ Kənd təsərrüfatı istehsalının mexanikləşdirilməsinin və məhsuldarlığın yüksək səviyyəsi.

Bu ölkələrdə əmək qabiliyyətli əhalinin 3-8%-i kənd təsərrüfatında məşğuldur. Daxili ərzaq tələbatı tam təmin olunur və bu ölkələrin əksəriyyəti kənd təsərrüfatını iqtisadiyyatın ixrac sektoruna çevirmişlər. BVF-in məlumatlarına görə dünyada ÜDM-in yarıdan çoxu (52,3%), ixracın 64%-i, əhalisi planetin 15%-ini təşkil edən 34 ölkənin payına düşür. Bu ölkələr sırasına G7, 15 AB ölkəsi, Cənubi Amerika və Avropa Sərbəst Ticarət Assosiyası ölkələri və s. daxildir. Burada adambaşına ÜDM-in yüksək həddi (15-30 min\$, orta ümumi dünya səviyyəsindən 5 dəfə çoxdur) müşahidə olunur. Bu ölkələrdə iqtisadiyyat çox sahəli struktura malikdir. Xidmət sektoru - ÜDM-in 60%-ni təşkil edir. Cəmiyyətin sosial strukturunun təhlili onu göstərir ki, yoxsul və varlı təbəqə arasında 20%-lik fərq vardır, orta sinif-60%-dir və yüksək həyat standartları mövcuddur. Eyni zamanda effektiv beynəlxalq ticarət və maliyyə sistemi şəraitində normal rəqabətqabiliyyətlik mühiti yaradılmışdır. Elmi-tədqiqat innovativ təcrübi konstruktor işlərinin, effektiv İKT-layihələrinin həyata keçməsi üçün səmərəli infrastruktur və əlverişli iqtisadi mühit formalaşdırılmışdır.

Dünya ölkələrinin inkişaf səviyyəsinə görə struktur təhlili

Beynəlxalq əmək bölgüsünə əsasən dünyada istehsalın ümumi strukturunda orta hesabla kənd təsərrüfatı – 6%, sənaye – 31%, xidmət sektoru isə 63% təşkil edir. İnkişaf etmiş ölkələrin ÜDM-nin sahə strukturunda kənd təsərrüfatı 2 – 4%, sənaye 27 – 30% və xidmət sektoru 65 – 67% təşkil edir. İqtisadi inkişaf səviyyəsinə görə ölkə qruplaşması göstəricilərini mütləq, struktur və sosial göstəricilərə bölmək olar. Mütləq göstəricilərə daxildir: iqtisadi göstəricilər, ümum daxili məhsul, ümum milli məhsul, milli gəlir və sənaye istehsalının həcmi. Struktur göstəricilərə isə iqtisadiyyatın müxtəlif sektorlarında məşğulluğun nisbəti, yanacaq-enerji balansının strukturu, ÜDM-də enerji tutumu, nəqliyyat növləri üzrə daşınmalar və s. daxildir. Sosial göstəricilərə orta uzunömürlülük, insan inkişafının inteqral indeksi, savadlılıq faizi, korrupsiyanın yayılması dərəcəsi, cəmiyyətin informasilaşması səviyyəsi aiddir [10]. İqtisadiyyatın sahəvi strukturun keyfiyyətliliyinin inteqral qiymətləndirməsi aşağıdakı göstəricilərlə xarakterizə olunur:

- Xidmətin xüsusi çəkisi;
- Elmi-tədqiqat təcrübi konstruktor işlərinin xüsusi çəkisi;
- Emalda maşınqayırmanın xüsusi çəkisi;
- Mineral məhsulların əmtəə eksportunda xüsusi çəkisi;
- Maşınqayırmanın əmtəə eksportunda xüsusi çəkisi;
- Ərzaq məhsullarının xüsusi çəkisi.

ÜDM iqtisadi inkişaf səviyyəsini xarakterizə edən başlıca iqtisadi indikatorudur. Ümumi daxili məhsul iqtisadiyyatın gəlirlərinin və xərclərinin ölçülməsidir. ÜDM verilmiş zaman müddətində ölkə daxilində istehsal olunan bütün son əmtəə və xidmətlərin bazar dəyəridir. ÜDM aşağıdakıların cəminə bərabərdir: İstehlak (İS), İnvestisiya (İN), Dövlət Xərcləri (DX), Xalis İxracat (Xİ). Dünya Bankının ÜDM-ə görə 2015-ci il üzrə 193 ölkə məlumatları əsasında tərtib olunmuş reyting cədvəlində ilkin 10 yeri ABŞ, Çin, Yaponiya, Almaniya, Böyük Britaniya, Fransa, Braziliya, İtaliya, Hindistan, Rusiya tutur. Azərbaycan 75.198 mlrd.dollar ÜDM-lə 68-ci yerdədir.

ÜDM cəmiyyətin iqtisadi rifahının ən yaxşı yeganə ölçüsü hesab olunur. Adambaşına düşən ÜDM ölkə vətəndaşının orta gəlir və xərclərini ifadə edir və yaşayış səviyyəsini müəyyənləşdirir. Dünya Bankının 2015-ci il üzrə 187 ölkə məlumatları əsasında [11] adambaşına düşən Milli Məcmu Gəlirə (MMG) görə bəzi ölkə və dövlətlərin reytingi cədvəl 2-dəki kimi verilmişdir. Burada əsasən ölkələr aşağı, orta və yüksək gəlirlik səviyyəsinə görə bölünür. Belə ki, aşağı gəlirli ölkələr (1035\$-a qədər) - 28 ölkə, orta gəlirli ölkələr (1036\$-dan 12615\$-a qədər) - 101 ölkə və yüksək gəlirli ölkələr (12616\$-dan yuxarı) - 58 ölkədir.

Cədvəl 2.

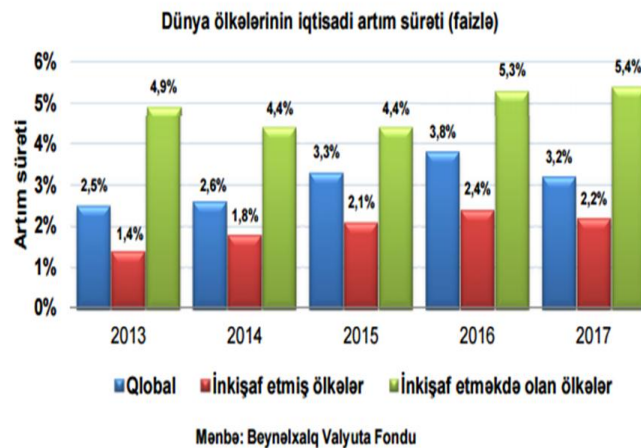
Adambaşına düşən MMG-ə görə bəzi dövlətlərin reytingi

Reyting	Dövlətlər	Adambaşına gəlir (\$)
2	Norveç	103630
3	Qətər	92200
4	İsveçrə	88120
6	Lüksemburq	75990
7	Avstraliya	65540
8	İsveç	61610
9	Danimarka	61310
10	ABŞ	55200
57	Rusiya	13220
60	Qazaxıstan	11850
65	Türkiyə	10830
79	Azərbaycan	7590
80	Çin	7400
81	Belarus	7340
91	İran	7120
112	Ermənistan	4020
116	Gürcüstan	3720
158	Tacikistan	1080

Dünya Bankının “Qlobal iqtisadi perspektivlər - 2016-cı il” üçün hesabatında [13] göstərilmişdir ki, dünya iqtisadiyyatının inkişaf tempi 2,4% artım təşkil edəcəkdir. Belə ki, inkişaf etməkdə olan ölkələrin iqtisadiyyatı – 4,8%, ABŞ iqtisadiyyatı – 2,7%, Avropa İttifaqı ölkələri iqtisadiyyatı üçün – 1,7% artım gözlənilir. Çində iqtisadi inkişafda – 6,7% azalma, Yaxın Şərq ölkələri iqtisadiyyatında – 5,1% artım, Cənubi Asiya ölkələrinin iqtisadiyyatında – 7,3% artım ola bilər. Hindistanda iqtisadi inkişaf – 7,8%, Rusiyada iqtisadiyyat – 0,7%, Pakistanda – 4,5%, Azərbaycanda – 0,8% artımla xarakterizə olunur. Gürcüstan üçün proqnoz 3%, Ermənistan üçün 2,2% , Qazaxıstan üçün 1,1% , Moldova üçün 0,5%, Türkiyə üçün 3,5% , Ukrayna üçün 1%, Türkmənistan üçün 8,9%, Özbəkistan üçün 7,5%, Tacikistan üçün 4,8% -dir. Beynəlxalq Valyuta Fondunun məlumatında [14] inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrinin 2013-2017-ci illər üzrə iqtisadi artım sürəti 3-cü şəkildə göstərilən diaqramdakı kimi verilmişdir.

Şəkil 3.

**İnkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrin iqtisadi artım sürəti
(2013-2017-ci illər)**

Dünya İqtisadi Forumun Qlobal iqtisadi perspektivlər üzrə bəzi mülahizələrində [12] inkişaf etməkdə olan ölkələrin zəif bazarlarının qlobal inkişafa neqativ təsir etməsi, qlobal səviyyədə dünya iqtisadiyyatının 2,9% artacağı, inkişaf etməkdə olan ölkələrin iqtisadiyyatının 4,8% inkişaf edəcəyi göstərilmişdir. Eyni zamanda İranın qlobal enerji bazarında rolunun artması, siyasi münaqişələrin gərginləşməsi və neftin qiymət risklərinin davam etməsi, 2030-cu ilə qədər dünya üzrə ÜDM-in artacağı da proqnozlaşdırılır. 2016-cı ildə ÜDM-in sahə strukturu aşağıdakı sektorlardan ibarət olmuşdur: sənaye -32%, xidmət istehsalı -39,7%, tikinti -14,1%, məhsula və idxala xalis vergilər – 7,7%, kənd, meşə və balıqçılıq təsərrüfatı – 6,5%. 2030-cu il üçün proqnozlaşdırılan göstəricilərə görə adambaşına düşən ÜDM həcmi 14000 ABŞ dolları ətrafında olacaqdır. Proqnozlara əsasən, Çin iqtisadiyyatının artım trendi davam edəcəkdir, ancaq Çinin iqtisadi artımının dünyanın iqtisadi artımının orta göstərcisindən aşağı olacağı proqnozlaşdırılır, Hindistanın iqtisadi artımı isə Çindən daha zəif sürətlə davam edəcəkdir. Azərbaycanda iqtisadi inkişaf haqqında onu qeyd etmək olar ki, ölkə ÜDM-nin sahə strukturunun 2014-2015-ci illərin iqtisadi inkişafı üzrə hesabatında göstərilir ki, ÜDM 2014-cü ildə 75,2 mlrd. \$, ÜDM-in artımı 2014-cü ildə 2% olmuşdur. 2015-ci ildə inflyasiya səviyyəsi isə 4,2% təşkil etmişdir [15]. 2016-cı il üzrə dövlət büdcəsi xərclərinin strukturunda: cari xərclər – 62,6%, əsaslı xərclər – 29,7%, dövlət borcuna xidmətlə bağlı xərclər – 7,7% təşkil etmişdir.

Nəticə

Beynəlxalq və milli səviyyələrdə həyata keçirilən iqtisadi siyasət və islahatların davamlılığını təmin etmək üçün müxtəlif iqtisadi inkişaf strategiyaları hazırlanır və həyata keçirilir. Azərbaycanda da Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas 11 sektoru üzrə Strateji Yol Xəritələri və onlara müvafiq tədbirlər planları icra olunur. Bu cür miqyaslı islahat və tədbirlər iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətliliyini, inklüzivliyini və sosial rifahın daha da artırılmasını təmin edəcəkdir. Milli iqtisadiyyatın perspektiv inkişafı üzrə effektiv idarəetmə əsasında makroiqtisadi sabitliyi təmin etmək, iqtisadiyyatın strukturunu təkmilləşdirmək, məşğulluğu artırmaq, tarazlaşdırılmış regional inkişafı təmin etmək, biznes mühitini yaxşılaşdırmaq və özəl sektorun iştirakçılığını gücləndirmək planlaşdırılır. Bu istiqamətdə həyata keçiriləcək işlərdə elmə, informasiya və biliklərə əsaslanan yeni, səmərəli iqtisadi sahələrin formalaşması və innovasiyaların üstünlüyü ilə səciyyələndirilən mərhələyə keçidin təmin olunması prioritet məsələlərdən biri hesab olunmalıdır. Odur ki, yeni iqtisadiyyatın effektiv strukturlaşmasına nail olmaq üçün onun kompleks müqayisəli analitik təhlili nəticələri nəzərə alınmalıdır. Bu sahədə ümumdünya informasiya və bilik iqtisadiyyatının formalaşması təcrübəsindən yararlanmaqla ölkə iqtisadiyyatının müasir dövrü üçün daha konkret təkliflərin icra edilməsi aktual məsələlərdən biridir.

Ədəbiyyat

1. Ə.Q.Əliyev. Müasir iqtisadiyyatın strukturlaşmasında İKT-nin təsiri məsələləri. İnformasiya cəmiyyəti problemləri, 2015, №1, s.24-33
2. Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə Strateji Yol Xəritələrinin təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. www.president.az. Bakı şəhəri, 6 dekabr 2016-cı il
3. Р.С.Гринберг. Экономика современной России: состояние, проблемы, перспективы. Вестник Института экономики РАН, 2015 №1, с. 10-29
4. Ю.В.Воскресенская. Требования инновационной экономики к современным компаниям. Вестник ИЭ РАН, 2015, №3, с.177-182
www.nobeliat.ru
5. В.В.Макаров, Т.А.Блатова. Информационно-коммуникационные технологии как индикатор развития экономики знаний. Российский гуманитарный журнал, 2014, Том 3, №4, с. 275- 281
6. <http://www.economy.gov.az/index.php?lang=az>
7. http://www.maliyye.gov.az/sites/default/files/2016_budce_teqdimati.pdf
8. Е.П.Качуровский. Современная мировая экономика. Минск, 2012, - 582 с.
9. A.G.Aliyev, R.O.Shahverdiyeva, V.A.Abbasova. Comparative analysis of strategies and trends shaping the information economy of Azerbaijan with leading countries. 2016 10th IEEE International Conference on Application of Information and Communication Technologies (AICT2016). Azerbaijan, Baku, 12-14 October 2016, pp. 660-664
10. Е.С.Сударкина. Анализ структуры Российской экономики на современном этапе и перспективы развития. Экономика и управление, 2016, № 1. 57- 58
11. http://www.maliyye.gov.az/sites/default/files/2016_budce_teqdimati.pdf
12. <http://www.worldbank.org/>, <https://www.weforum.org/>= World Economic Forum
13. <http://www.worldbank.org/en/publication/global-economic-prospects>
14. <http://www.imf.org/external/index.htm>
15. <http://www.maliyye.gov.az>

Elmi redaktor: i.f.d., dos. Y.Məmmədov

Daxil olub: 17.10.2016.

Çapa qəbul olunub: 28.10.2016.

